

□ *Nadejda Özakdağ*

AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ

GAGAUZCANIN SÖZ DİZİMİNDE KOMŞU DİLLERİN ETKİSİ

INFLUENCE OF THE NEIGHBOURING LANGUAGES ON THE SYNTAX OF THE GAGAUZ LANGUAGE

ABSTRACT

The most important aspect that distinguishes the Gagauzian language, which is spoken in the region of Gagauzia in the south of the Republic of Moldavia, from the other Turkic languages within the group of Oghuz is its syntax. The syntax of Gagauzian has striking and peculiar syntactic structures. The influence of Russian on the texts that have been written and/or translated since 1904 is somewhat obvious in every aspect of the language. The influence of one language on another is generally seen in the words of the language and it is seldom seen in the morphology and the syntax of the languages.

In this study, we will examine in what ways foreign syntactic structures, which have transformed the structure of Gagauzian Turkish from the General Turkish, influenced Gagauzian and also example sentences to be given will be contrasted with the sentence structures of Russian and Turkish spoken in Turkey.

Key Words

Gagauzian, Syntax, Sentence structure, Language interaction, Russian

ÖZET

Moldova Cumhuriyeti'nin güneyinde Gagauziya bölgesinde konuşulan Gagauz dilini diğer Oğuz grubu Türk dillerinden ayıran en önemli yönü söz dizimidir. Gagauzcanın söz dizimi dikkat çekici ve kendine has söz dizimsel yapılara sahiptir. 1904'den günümüze kadar yazılmış ve/veya çevrilmiş metinlerde Rusçanın etkisi dilin her alanında az çok görülmektedir. Dillerin birbirleri üzerindeki etkileri çoğunluk itibarıyla kelimelerde; nadir olmak üzere dilin şekil bilgisi ve söz dizimi alanlarında görülür.

Bu çalışmada, Gagauz Türkçesinin cümle yapısını Genel Türkçeye göre önemli ölçüde değiştiren yabancı söz dizimsel yapıların Gagauzca'yı ne şekilde etkilediği üzerinde durulacak ve verilecek örnek cümleler Rusçanın ve Türkiye Türkçesinin cümle yapısıyla karşılaştırılacaktır.

Anahtar Kelimeler

Gagauzca, Söz dizimi, Cümle yapısı, Dil etkileşimi, Rusça

Giriş

Konuya küresel açıdan bakıldığında, yeryüzünde konuşulan bütün dillerin başka dillerden kelime aldığını söyleyebiliriz. Hatta komşu coğrafyalarda konuşulan dillerin gramer kuralları bakımından birbirlerini etkilediğini de söylemek mümkündür. Bazen tek taraflı, bazen de karşılıklı olan etkileşimin bir örneğini bugün Gagauzların dilinde de görmekteyiz.

Gagauzların komşu devletlerle uzun süre yan yana ve/veya iç içe bulunmalarından dolayı Moldovanca, Bulgarca ve Rusça gibi dillerinin etkisi, sözcük alışverişiyle sınırlı kalmamış, cümle yapısını değiştirecek boyutlara ulaşmıştır. Türk dillerinden özellikle Gagauzca ve Karaycada gözlenen bu etki, eski İngiliz, Fransız, Rus vd. ülkelerin kolonilerinde konuşulan/yazılan yerli dillerde de görülebilir. Gagauzların Slav (Bulgar ve Rus) ve Romen kökenli milletlerle bir arada yaşama zorunluluğu, dillerindeki adı geçen yabancı dillerin etkisini de iç içe yaşamakla açıklamak mümkündür.

Bilindiği üzere, Gagauzca'yı Oğuz grubunun diğer kollarından ayıran en önemli farklardan biri söz dizimidir. Gagauzcanın söz dizimi, oldukça dikkat çekici ve diğer çağdaş Türk lehçelerinde mevcut bulunmayan, kendine has söz dizimsel özelliklere sahiptir.

Uzun süre Rus, Bulgar ve Moldova halklarıyla birlikte yaşamalarına ve Rusça eğitim görmelerine ve dilin yapısındaki bazı değişimlere rağmen, Gagauzlar dillerini günümüze kadar yaşatmayı başarmışlardır. Bunun en önemli göstergesi, Gagauzların bir arada yaşamaları, etnik olarak kendi aralarında evlilik yapmak suretiyle kendilerini korumaları, tarih boyunca başka dillerde öğrenim görmelerine rağmen, ısrarla kendi aralarında ana dillerini konuşmaya devam etmeleridir.

Bir dilin başka bir dile etkisi genellikle uzun süre dil etkileşimi sonucunda meydana gelmektedir. Dillerin birbirleri üzerindeki etkileri çoğunlukla kelimelerde; nadiren dilin şekil bilgisi ve söz dizimi düzeylerinde görülür. Bir dilin başka dillerden çok sayıda kelime alması, o dilin yapısını etkilemekle birlikte şekil bilgisi ve özellikle söz dizimi alanındaki yabancı etki kadar 'tehlikeli' değildir.

Bir dilde cümle yapısı çok önemlidir çünkü cümle yapısı doğrudan düşünce ile bağlantılıdır. Özellikle iki dilli olan halklarda tamlamalarda, basit ve birleşik cümlelerin yapılarında ve unsurlarının sıralanışında yabancı dilden kopyalama görülür. Zaman içerisinde de bu kopyalamalar yadırganmayıp doğallaşır.

Gagauz dilinin söz diziminde Bulgarca, Moldovanca ve Rusçanın etkisi;

- Konuşma dili,
- Edebî eserler,
- Çeviri dinî ve edebî metinler olmak üzere üç grupta incelenmelidir.

Çeviri metinlerde Rusçanın etkisinin daha fazla olduğu kanısındayız. Konuşma dili Rusça bilen ve bilmeyenlerde ayrı ayrı olmak üzere incelenip edebî dille karşılaştırılmalıdır. Bu karşılaştırmalı inceleme sonucunda kuşkusuz ilginç yapılar da ortaya çıkacaktır. Edebî dilde ise söz dizimi kuralları güçlüdür, dil standartlarının dışına pek çıkmaz; bununla birlikte Rusçanın söz dizimsel yapısının Gagauz konuşma dilinde olduğu kadar, edebî dilde de etkili olduğu görülmektedir. A. Menz, Gagauz dilinde bazı yapıları inceleyerek Slavcanın etkisi üzerinde durmuştur (1999, 2000, 2001, 2003: 23-42). Tekrara düşmemek için bu çalışmada aynı konular üzerinde durulmayacaktır. Bu çalışmada, Gagauzcanın cümle yapısında bulunan yabancı yapılardan ziyade, yabancı söz dizimsel öğelerin

Gagauzcayı ne şekilde etkilediği üzerinde durulacaktır. Örnek cümleler, sadece Rusça cümle yapısıyla değil, Türkiye Türkçesinin cümle yapısıyla da karşılaştırılacaktır.

1. Basit Cümlelerde Slavcanın Etkisi

Gagauzcada unsurların cümle içindeki sıralanışı Türkiye Türkçesine göre farklılık göstermektedir. Türkiye Türkçesinde yüklem genellikle sonda iken (Ö+T+Y), Gagauzcanın söz diziminde daha çok başta ve ortada (Y+T+Ö; Ö+Y+T) kullanılmaktadır. Bundan dolayı Gagauzcada bazı basit cümlelerde Rusçanın etkisinin bulunup bulunmadığı tartışma konusu olmuştur. Bazı dilciler, Gagauzcanın söz dizimini başka bir yabancı dilden, özellikle Rusçadan, unsurların sırasını bozmadan yapılmış tercümeyle benzetirler. Dmitriyev, *Gagauzskiye Etüdi* adlı eserinde Gagauz Türkçesindeki basit cümlelerin kelime sıralanışını incelemiş ve birçok cümlede kelime sıralanışının tamamen Slav dillerindeki kelime sıralanışı ile aynı olduğu kanısına varmıştır. Ayrıca kelimelerin Türkçe olmasına karşılık söz konusu cümle yapılarının hiçbir çağdaş Türk lehçesinde bulunmadığını, cümlede önce yüklem sonra nesnenin ve cümle sonunda öznenin yer aldığını belirtmiştir. Dmitriyev bu cümlelerin Rusçaya çevrilmesi durumunda, kelime sıralanmasının Rusça ile aynı olduğuna dikkati çekmiş ve konuyla ilgili birçok örnek vermiştir (1962: 268).

Kalyakina-Kaledina da *Poryadok slov v prostom predlojenii gagauzskogo yazıka* adlı çalışmasında Gagauz Türkçesinde söz dizimin tamamen 'bozulduğu', bundan dolayı da farklı bir yapının oluştuğu, bu yapının da Rusça cümle yapısına benzediği kanısına varmıştır (1955: 16-17). Gagauz Türkçesinde, özellikle yüklemi başta bulunan basit cümleleri Slavcaya benzetenlerden biri de Zajaczkowski'dir (1966: 23). Pokrovskaya, Gagauzcada basit cümlelerin unsurlarında herhangi bir sıralanışının söz konusu olmadığını, sadece bazı cümle tipleri için belirli kelime sıralanışının bulunduğunu belirtmiştir (1977: 53). Kowalski ise Gagauzcadaki söz diziminin Türk söz diziminden tamamıyla farklı bir yabancı dilden yapılmış edebî tercüme intibasını verdiğini söyler ve Slav tesiri üzerinde durur (1949). Ancak, biz Gagauzcanın söz diziminin tam olarak Slavcanın etkisi altında kaldığını söylemenin çok doğru olmayacağı kanısındayız; çünkü Gagauz Türkçesinin cümle yapısı sadece devrik cümlelerle değil, kurallı cümlelerle de izah edilmektedir. Eğer, araştırmacıların ifade ettiği gibi, tamamıyla Slavcanın etkisi altında kalmış bir dil olsaydı, Gagauz Türkçesindeki cümlelerin daima devrik olması beklenirdi. Oysa, Gagauz Türkçesinde çoğunlukla Ö+Y+T şekli kullanılmakla birlikte, Ö+T+Y, yani genel Türkçenin yapısı da söz konusudur. Ö+Y+T ve Ö+T+Y kelime dizilişinin yanında, serbest, kendine has bir diziliş de mevcuttur. Tam olarak Slavcaya benzememekle birlikte, bazı cümle yapılarında Slavcanın etkisi de görülmektedir, fakat bazı cümle yapıları Slav dillerinin tesiriyle izah edilemez. Aşağıda farklı söz dizimlerini gösteren örnek cümleler sıralanmıştır:

1.1. Yüklemi Başta Olan Basit Cümleler

Varmış Delik küünde bir fukara adam. (GT, 263)/ Rus. V derevne Delik bil (jil) bednyı mujçına./ TT. Delik koyünde fukara bir adam varmış.

Dayansın zavalı çiftçilär, mal satıcılar. (PA, 33)/ Rus. Pust terpyat bednyıye zemledelstı i skotovodı./ TT. Zavallı çiftçiler ve mal satanlar dayansın (sabretsin).

Kaldı Mihalaki yalnız. (ŞK, 451)/ Rus. Ostalsya Mihalaki odin./ TT. Mihalaki yalnız kaldı.

1.2. Yüklemi Ortada Olan Basit Cümleler

Bu tür yapıların Rusçanın cümle yapısına çok benzemesi, sadece yüklem ortada bulunmasından kaynaklanmıyor, aynı zamanda kelimelerin dizilişi de Rusçanın kelime dizilişine benziyor. Ancak,

yüklemi ortada bulunan basit cümlelerde Rusçanın etkisinin daha fazla olduğu görülsede, bazı cümle yapılarının Rusçaya mal edilmesi doğru olmaz. Örneğin,

Memleketindä o sayıladı kendi allahın yerdeki gölgesi. (Lİ, 15)/ Rus. U sebya na rodine (v derevne) on sşçitalsya tenyu svojego Allaha./ TT. O memleketinde Allah'ın yerdeki gölgesi (olarak) sayılırdı.

İslä adamnar dooruttular beni Akademiya'nın folklor hem étnografya institutuna. (Lİ, 409)/ Rus. Dobriye lyudi napravili menya v institut Akademii folklor i etnografii./ TT. İyi insanlar beni Akademiya'nın folklor ve etnografi enstitüsüne yönelttiler.

Kär tä orada bizim çingenelär braktıydılar beni ölü. (ŞK 565)/ Rus. İmenno vot zdes naşı tsıgani ostavili menya mertvım./ TT. İşte tam orada bizim çingeneler beni ölü (olarak) bıraktılar.

Bazı cümlelerde ise özne birleşik fiilin arasında kullanılmaktadır:

Kaldı Prokoşka baalarlara gospodar. Rus. Ostalsya Prokoşka hozyainom na vinogradnikah. (Pokrovskaya 1977: 54) TT. Prokoşka bağın sahibi (olarak) kaldı.

2. Gagauzcada Var ve Yok Sözcüklerinin Kullanılışı

2.1. Ek-Fiil Fonksiyonunda Kullanılışı

Gagauz dilinde en çok dikkati çeken hususlardan biri de *var* kelimesinin ek-fiil fonksiyonunda kullanılmasıdır. Kimi dilciler çalışmalarında bu yapı üzerinde durmuşlar ve bu yapının Rusçadan kopyalandığını belirtmişlerdir. Fakat örneklerdeki yapıyı Rusçaya *est* ile çevrildiğinde, cümle Gagauz dilindeki anlamı tam olarak karşılamamaktadır. Söz konusu yapı Rusçada ya ‘-’ işareti ya da *являются* (*yavlyatsya*) fiiliyle kullanılır. Mesela, *Çalgıcılar–kavi insannar. (ACA) Rus. ‘Muzıkantı–krepkiye lüdi.’; Yerlän dostluk–ömürünä. (BD) Rus. ‘S zemley drujba–nevek.’* örneklerinde cümleler Rusça ile birebir aynı dizilişte kullanılmaktadır.

Aşağıda verilen örneklerin yapılarının ise Rusçadan değil, muhtemelen Bulgar veya Moldovan dilinden kopyalandığı düşünülmektedir (Pokrovskaya 1977: 139). Söz konusu yapının olumlu *var* ve olumsuz *yok* ile kurulmuş örnekleri mevcuttur. Rusçada *yok* karşılığındaki sözcük ‘нет’ /net/dir, fakat Gagauz dilinde *yok* ile kullanılan bu yapılar Rusçada *не* /ne/ ‘değil’ ile karşılaşılır. Bundan dolayı *var* ve *yok* ile kurulan bu tür yapıların Rusçadan geçtiğini söylemek doğru olmaz. Bu yapı muhtemelen Moldovancadan geçmiştir; çünkü Moldovancada *var* yerine *a fi* (çekimli hali *este, sunt*, olumsuz şekli *nu este, nu sunt*) yardımcı fiil kullanılmakta ve yazıda mutlaka gösterilmektedir: *Yon este student. ‘Yon, öğrencidir.’*

Tespit edilen örneklerin daha iyi anlaşılabilmesi için Rusça ve Moldovanca ile birlikte verilmiştir:

Bu işlär hepsi var aslı. (BBE, 66)/ Rus. Vse eti dela - pravda./ Vse eti dela yavlyayutsya pravdoy./ Mold. Toate aceste treburi sunt adevar./ TT. Bütün bu işler gerçektir.

O var çiftçi. Rus. On zemledelets./ On yavlyayetsya zemledel'tsem (Özkan, Musa 2004)/ Mold. El este fermier./ TT. O çiftçidir.

Burada bän varım baş. (GL, 222)/ Rus. Zdes ya načalnik/ Zdes ya yavlyayus načalnikom./ Mold. Aici eu sunt sef./ TT. Burada ben müdürüm./ (Buranın başı benim.)

Bu minnetlik buketi taa yeveldä var Bessarabya'nın üzü. (PA, 6)/ Rus. S davnih vremen mnogonatsionalnost yavlyayetsya litsom Bessarabii./ Mold. Din timpuri indepartate multinationalismul este (reprezinta) fata Basarabiei./ TT. Bu çok milletli buket uzun zamandan beri Bessarabya'nın yzüdür.

Angı çiftçi malı sevmeer o yok çiftçi. (GL, 201)/ *Rus.* Fermer kotory ne lyubit skot, on ne fermer./ *Mold.* Fermierul care nu iubeste animalele, nu este fermier./ *TT.* Malı sevmeyen çiftçi, çiftçi değildir.

Var mı nicä padişahın kızına eş olsun, bu yok aslı. (GL, 30)/ *Rus.* Mojet li on stat (bit) zenihom doçeri padişaha, eto ne pravda./ *Mold.* Daca poate el sa fie (a fi) mire fiicei padisahului, acesta nu este adevarat./ *TT.* Padişahın kızına eş (koca) olabilir mi, bu doğru değildir.

2.2. Yeterlik Kalıbında Kullanılışı

Var ve *yok* sözcüklerinin yeterlik kalıbında da kullanıldığını görüyoruz. Gagauzcada yeterlik *-(y)a/-(y)ä* zarf-fiil ekleri ve *bil-* yardımcı fiil ve *-ama/-ämä-*, *-äme-* ve *var nicä/nasıl*, *yok nicä/nasıl* kalıbı olmak üzere iki şekilde yapılmakta ve genellikle ikinci şekil (*var nicä/nasıl//yok nicä/nasıl*) kullanılmaktadır. Yeterlik ifadesinin *var nicä/nasıl* ve *yok nicä/nasıl* kalıbıyla sağlanması, yalnız Gagauz diline has bir anlatım biçimidir. Bu kalıp Türkiye Türkçesinde ve diğer Türk lehçelerinde kullanılmamaktadır. Bu kullanım Gagauz Türkçesinde Bulgarcanın ve diğer Balkan dillerinin cümle yapılarının uzun süre etkilerinin sonucunda ortaya çıktığı ve yerleştiği düşünülmektedir (Pokrovskaya 1977: 104-105, 1997:151, Menz 1999: 59). Menz bu yapının Bulgarca *ima* ‘var olmak veya malik olmak’ + *kak* ‘nasıl mümkün’ kalıbından etkilendiği kanısındadır (2003: 35). Olumlu *-(y)a/-(y)ä bil-* ve olumsuz *-ama/-ämä-*, *-äme-* yeterlik şekilleri zamanla azalmış ve yerini *var nicä/nasıl* ve *yok nicä/nasıl* kalıbına bırakmıştır. *Var nicä/nasıl* ve *yok nicä/nasıl* kalıbı ‘var’, ‘yok’, ‘nicä’ ve ‘nasıl’ kelimelerinin asıl anlamlarını kaybederek kalıplaşmış şekilde olumlu ve olumsuz yeterlik için kullanılmaları sonucu oluşmuştur.

İstek kipi ekleriyle (*var nicä/nasıl//yok nicä/nasıl* + *fiil+istek kipi* ekleri) yapılan yeterlik fiili geniş zaman ifade etmekte ve şahsı bildirmektedir: *Bu işi yok nicä yapasın*, ‘Bu işi yapamazsın.’, *Bu kiadı var nasıl okuyasınız*. ‘Bu mektubu okuyabilirsiniz.’

-mAA mastar ekiyle (*var nicä/nasıl//yok nicä/nasıl* + *fiil+ -mAA*) yapılan yeterlik fiili ise, geniş zaman ifade etmekte, ancak şahıs bildirmemektedir. Bu kalıp ‘olma’, ‘yapma’ ve ‘yapılma’ bildiren edilgen ve dönüşlü fiiller yapmaktadır: *Bu işi yok nica yapmaa*. ‘Bu iş yapılamaz.’, *Bu kiadı var nasıl okumaa*. ‘Bu mektup okunabilir.’

Aşağıdaki örneklerden de anlaşılacağı gibi olumlu ve olumsuz yeterlik kalıbı *var nicä/nasıl* ve *yok nicä/nasıl* cümlelerin başında, ortasında veya sonunda kullanılabilir (yeterlik yapıları ile ilgili geniş bilgi için bk. Pokrovskaya 1977: 103-104; Chirli 2009a).

Yaamur da vardi nasıl yaasın. (CY, 241) *TT.* Yağmur da yağabilirdi.

Yabancı insan var nicä uçsun kuyu içinä. (MK, 79) *TT.* Yabancı (bir) insan kuyu içine düşebilir.

Yok nasıl annasın kimsey. (UK, 42) *TT.* Kimse anlayamaz.

var nicä/nasıl kalıbının olumsuz fiille kullanılışı olumsuz yeterlik ifade etmektedir. Bu yapıdaki yeterlik fiili *yok nicä/nasıl* kalıbıyla yapılmış olumsuz şekillerde olduğu gibi yetersizliği değil, bir oluşu veya kılışı yapamama, gerçekleştirilememe ihtimalini göstermektedir:

Ona geldi, ani Andrey Nadiya’nın sevdasını kabletmeycek, ama ona var nicä karşı durmasın. (UK, 355), *TT.* O zannetti, ki Andrey Nadiya’nın sevgisini kabul etmeyecek, ama ona karşı direnmeyebilir.

3. Birleşik Cümlelerde Rusçanın Etkisi

Gagauz dilinde birleşik cümleler basit cümlelere nazaran daha yaygın kullanılmaktadır. Özellikle bağlı birleşik cümleler yaygındır. Bu cümle yapısının yaygın kullanılmasının en önemli nedeni yine Rusçanın etkisidir. Yalnızca bazı bağlaçlar ve bağlama edatları değil, aynı cümle yapısı ve unsurların dizilişiyle de birebir aynı olmak üzere Rusçadan kopyalanmıştır. Birçok bağlı birleşik cümle Slav cümle yapısına göre sıralanmaktadır. Özellikle Rusçada yardımcı cümleler bağlı buldukları ögeden sonra gelir, bir bağlaçla başlar ve yüklemli çekim eki alır. Bu tür cümle yapısına uyan cümleler Gagauzcada yaygındır. Yardımcı cümlenin yüklemi çoğu zaman Genel Türkçede olduğu gibi cümlenin sonundadır.

Bu edatlar yardımıyla aralarında anlam ilişkisi olan iki veya daha fazla cümleyi birbirine bağlanır. Gagauz Türkçesinde yirmiye yakın bağlama edatı bulunmaktadır: *açan* ‘-dığı zaman, -diğında, -iken’, *allelem/allele/alle* ‘herhalde, sanırım’, *ama, ancak, ani* ‘ki’, *aniki, bari/bare/barikim* ‘bari’, *bekim* ‘belki’, *bile* ‘bile’, *birii, bolay* ‘yeter ki’, *da/de/ta/te, deyni/dein* ‘çünkü’ *eer/er/eerlem* ‘eğer’, *käni/kändı/köna* ‘güya’, *ki, makar, makar ki, makar ani, neçinki, nicä/nical/nicel/nasıl, onuştan* o’nun için’, *osa* ‘oysa’, *osaydı/osıydı, raz* ‘eğer’, *sa* ‘ise’, *sansın/sansıl/sanki, uj* ‘güya’, *da* ‘ve’, *a* ‘ise, fakat’, *zerä/zere/zeräm/zerem* ‘zira’ gibi. (Gaydarji 1981; Özkan 1996: 183-190; Pokrovskaya 1977: 145-169; 1997).

Bağlama edatlarının görevi, *sıralama, açıklama, sebep, sonuç, amaç, zaman* vb. anlamlarıyla cümleleri birbirine bağlamak. Edatlar, hem Gagauzcaya ait olanlar hem de başka dillerden (Farsça, Rusça, Bulgarca, Moldovanca) geçmiş olanlar vardır. Söz konusu bağlama edatları dört grupta toplanabilir:

1. Türkiye Türkçesinde ve diğer Türk lehçelerinde bulunanlar: *ki, kaçan/haçan, zere/zerä, çünkü, eer* ‘eğer’, *makar, osa* ‘oysa’ gibi;
2. Slav dillerinden geçenler: Rus. *raz, da, u, a*; Bul. *uj/uş*;
3. Gagauzcaya ait olanlar: *ani, birii, käni/kändı/köna*;
4. Birleşik olanlar: *aniki, makar ki, makar ani, neçinki, ölä ki* gibi.

Aşağıda sadece *açan, eer, raz, nicä/nasıl* bağlama edatlarıyla kurulmuş birleşik cümlelerde Rusçanın etkisi üzerinde durulacaktır.

3.1. *Açan* ‘-dığı zaman, -diğında’ Bağlama Edatı ile Kurulmuş Cümleler

Gagauz Türkçesinde *açan* ile bağlanan birleşik cümleler şekil olarak Rusçada *kogda /kogda/* ile kurulan cümlelerle aynı olduğuna pek şüphe yoktur: *Üüredici peek sevindi, açan biz yaptık zor davayı. Rus. Uçitel oçen obradovalsya, kogda mı reşili trudnuyu zadaçu. (Gaydarji 1981: 60; Pokrovskaya 1977: 157) TT. Biz zor problemi çözdüğümüzde (çözünce) öğretmen çok sevindi; Açan Kati oldu 15 yaşında öldü onun anası. (Gaydarji 1981: 57); Rus. Kogda Kate ispolnilos 15 let, umerla (yeyo) mama. TT. Kati 15 yaşında olduğunda (olduğu zaman, olunca) annesi öldü.*

Açan edatının cümle ve yardımcı cümle içerisinde sıralanışında kurallılık söz konusu değildir. Bu durumda yardımcı ve ana cümlelerin yer değiştirmesinde herhangi bir anlam değişikliği olmadığı gibi, yardımcı cümlenin de anlamı değişmemektedir:

Açan *suyun içinde bulunurdum. /Suyun içinde açan bulunurdum. Rus. Kogda nahodilsya v vode./ V vode kogda nahodilsya. TT. Suyun içinde bulunduğum zaman.*

Açan *düzüldü kolhozlar./ Kolhozlar açan düzüldü. Rus. Kogda sozдалis kolhozi./ Kolhozi kogda sozдалis. TT. Kolektifler kurulduğu zaman.*

Örneklerden yardımcı cümlede *açan* edatının yeri değişse de yardımcı cümlelerin anlamı değişmediği görülmektedir.

Gagauzcada *açan* ile bağlanan yardımcı cümlelerin asıl anlamı zaman bildirmektir. Böylece ana cümlelerin zarfı olurlar. *Açan* ile bağlanan yardımcı cümlelerin zaman bildirmenin yanında şart da ifade edebilmektedir. Yardımcı cümlelerin yüklemi, hareketin durumunu ya da işaretini şimdiki zamanda veriyorsa cümleye şart anlamı katmaktadır (*açan* ile ilgili daha geniş bilgi için bk. Chirli 2009b: 233-348). Dmitriyev (1962: 267) ve Gaydarji (1981: 3; 55) çalışmalarında söz konusu bağlama edatının zaman anlamı dışında şart anlamını da ifade ettiğine dikkati çekmişlerdir. Özellikle Dmitriyev, *açan* bağlacının Gagauzcada, Rusçadaki *если* 'eğer' anlamında kullanılabildiğine işaret etmiştir (1962: 267). Bu anlamdaki kullanılışa Gagauz dilinde sık sık rastlanmaktadır. Yardımcı cümle şekli olarak zaman gösteriyor olsa da şart anlamı taşımaktadır. Örneğin:

Al, demiş anası, açan sana lazım. (Güngör, Argunşah 2002: 260), *Rus. Voz'mi, skazala mama, esli tebe nujno. TT. Eğer sana lazımsa al, demiş anası.*

Açan borcun yok, evlen. (Gaydarji 1981: 56) *Rus. Esli net (u tebya) dolgov, jenis'. TT. Borcun yoksa, evlen.*

Yardımcı cümlede şart anlamının olup olmadığını anlayabilmek için *açan* bağlama edatının yerine *eer* 'eğer' bağlama edatı ve yükleme de *-sa* şart eki getirildiğinde cümlede anlam bozukluğu olmazsa, bu yardımcı cümle kesin şart anlamı taşıyor demektir. Örnek olarak yukarıda verilen cümleleri ele alabiliriz:

Açan o kadar bilgüçsin, sölä bana tölä bir iş. (Gaydarji 1981: 55) / *Eer o kadar bilgüçsen, sölä bana tölä bir iş.*

Açan ölä adet sizdä, var nasıl gidäsin, kayıl olmuş devlä. / Eer öläysä adet sizdä, var nasıl gidäsin, kayıl olmuş devlä.

3.2. Eer 'eğer' Bağlama Edatı ile Kurulmuş Cümleler

Gagauz Türkçesinde şartlı birleşik cümleleri yapıları bakımından üç ana grupta toplanmak mümkündür. Bunlar, genel Türkçe ile aynı yapıda olanlar, Rusça ile aynı yapıda olanlar ve Gagauzcaya has olanlardır (Gaydarji 1981: 84-90, Özakdağ 2013: 67-82). Şartlı birleşik cümlelerde ana cümle kendi bütünlüğü içerisinde basit olabileceği gibi *ani/ ani ki/ ki'*li birleşik cümle, iç içe birleşik cümle veya sıralı cümle yapısında da olabilir.

Eer biz ekmärsäk sizin payı, ozaman Kudal da, sän da, mamun da öleceeniz açlıktan. (P, 141)
Rus.: Yesli mı ne zaseem vaşu dolyu, to i Kudal, i ti, i mama umrete sgologu (ot goloda). TT: Eğer biz sizin payınızı ekmezsek, o zaman Kudal da, sen de, annen de açlıktan öleceksiniz.

Bu cümleye yüklemi açısından bakıldığında hem yardımcı cümle hem de ana cümle devriktir, fakat yardımcı cümle ile ana cümle sıralanışında, yardımcı cümle ana cümleden önce gelmektedir. Dolayısıyla şartlı birleşik cümle, yüklem açısından devrik cümle olarak görülsede yapı olarak Türkiye Türkçesi ile aynı yapıya (YC + AC) sahiptir. Ancak, Rusça ile kıyaslayacak olursak hem yüklemeleri hem de yardımcı cümle ile ana cümlelerin sıralanışı açısından aynıdır. Bu tür cümlelerin, genellikle Türkçenin kurallarına uyduğu, fakat nadiren yabancı dillerin etkisinde kalarak yapı ve kuruluşu o dillerdeki yapılara benzediği görülmektedir.

Şartlı birleşik cümlelerde yardımcı cümlenin hareketinin oluşunu kuvvetlendirmek için *da* kuvvetlendirme edatı kullanılmaktadır. Bu cümle yapısı Rusçadaki cümle yapısına benzemektedir. Aşağıda verilen örneklerde *eer* (edat) + *-sa*(şart kipi eki) + *da* (kuvvetlendirme edatı) kalıbı, Rusçadaki *даже если, если и, хоть и* /*daje esli, esli i, hot' i*/ birleşik bağlaçların verdiği anlama gelmektedir. Bu kalıptaki cümleler Türkiye Türkçesine *-sa + bile, yine de...* şeklinde aktarılabilir.

Eer bozulur-sa da *ava, gidecez Kaul'a./ Rus. Daje esli (hot' i) pogoda isportitsya, mı (vse ravno) poyedem v Kagul. (GS, 89)/ TT. Hava bozulsa bile, yine de Kaul'a gideceğiz.*

Kesämeycän bu aacı, eer nacaklan da savaşar-sa-n kesmää./ Rus. Ne smoješ' srubit eto derevo, daje esli (hot' i) toporom popıtayeşsya srubit'. (GS, 89)/ TT. Bu ağacı balta ile kesmeye çalışsan bile, kesemeyeceksin.

3.3. Raz 'eğer' Bağlama Edatı ile Kurulmuş Cümleler

Gagauz Türkçesi Rusçadan bağlama edatı *raz*'ı da kopyalamıştır. Bu edat *eer* edatı kadar sık kullanılsa da şartlı birleşik cümlelerde görülmektedir. Rusçada genellikle konuşma dilinde kullanılan *raz* edatının kullanım alanı dardır (Kasatkin vd., 2005: 731). *Raz* Rusçada olduğu gibi, Gagauz Türkçesinde de daha çok konuşma dilinde görülmektedir. Ancak bu edat edebi dile de kopyalanmıştır. Gagauz Türkçesinde bu edatla bağlanan cümlelerin yapısı, unsurların sıralanışı, cümlelerdeki yüklemelerin çekimleri Rusçadan olduğu gibi geçmiştir.

Raz demiş – ölä da yapmış. (GD, 38)/ Rus. Raz (kak) skazal – tak i sdelał./ TT. Nasıl dediyse, öyle de yapmış./ Dediği gibi yapmış.

Gagauz Türkçesinde *raz* edatının *eer* ve *açan* edatlarının yerine kullanılması, söz konusu edatın şart ve az da olsa sebep bildirmesinden kaynaklanmaktadır. Örneklerdeki *açan*, *raz* ve *eer* bağlama edatları anlam açısından tamamen örtüşmekte ve şart bildirmektedir. Bu durum, Gagauz dilinde kullanılan bu üç yapıdan hangisinin daha fazla kullanıldığı sorusunu ortaya çıkarmaktadır. Taradığımız kaynaklardan yola çıkıldığında *eer* edatıyla bağlı yapılara daha fazla, *raz* ve *açan* edatlarıyla bağlı yapılara ise daha az rastlandı. *Raz* ve *açan* edatlarıyla bağlı yapılar daha çok konuşma dilinde görülmektedir. Ancak, bu edatların kullanılma sıklığı bölgeden bölgeye, kişiden kişiye de değişebilmektedir.

'*raz*' edatıyla bağlanan birleşik cümlelerdeki yardımcı cümle sebep ve kişinin ana cümlede gerekli gördüğü şeyi söyleme gerekçesini belirtir. Bu yapıdaki cümlelerde, yardımcı cümle olayın gerçek olduğuna işaret etmez, sadece kişinin neden bu sonuca vardığını açıklar. *Raz* edatı benzer örneklerde Rusçada *так как* 'çünkü' ve *если* 'eğer' anlamlarında kullanılmaktadır (Gaydarji 1981: 95). Örneğin;

Yaamur yaacék, raz kirlangaçlar aşaaada uçuşérılar. Rus.: Budet dojd', tak kak lastoçki letayut nizko. (GS, 95) TT. Kirlangıçlar aşağıda (yere yakın) uçuşuyorsa, yağmur yağacaktır.

Raz üzümñär olarkan kuraktı, şarap keskin olacék./ Rus. Tak kak (raz, esli) pogoda bila suhaya, kogda sozreval vinograd, to vino budet krepkoye.(GS, 92)/ TT. Üzümler olurken (havalara) kuraksa, şarap sert olacak.

3.4. Nicä/ Nasıl '-dan beri' Bağlama Edatı ile Kurulmuş Cümleler

Gagauzcada birleşik cümlelerde sık sık kullanılan bağlama edatlarından biri de '*nicä/ nasıl*'dır (diğer şekilleri *nicel/nicäl/nası*). Bağlama edatının görevi *karşılaştırma ve zaman* anlamlarıyla cümleleri birbirine bağlamaktır (bu edatla ilgili geniş bilgi için bk. Gaydarji 1981: 67-70).

O uşak annadardı, nicä bir büyük insan annadér. Rus. Pebenok tot rasskazıval (tak), kak rasskazıvayet vzroslyı çelovek. (Gaydarji 1981: 68), TT. O çocuk, yetişkin bir insan gibi anlatırdı.

Nicä kolhoza girdim, bän da biraz şennendim. Rus. Kak vstupila v kolhoz ya, veselee stalo. TT. Kolhoza girdiğimden beri (girdiğim zamandan beri), ben de biraz neşelendim.

Nası işidecän saadın dzırlamasını, kalk birdän. Rus. Kak uslışış' zvonok budil'nika, srazu (je) vstavay. (Gaydarji 1981: 69), TT. Saatin zilini duyunca (duyar duymaz), hemen kalk.

İkinci ve üçüncü örnek birinci örneğe göre farklılık gösterir. Söz konusu cümlelerdeki *nicä/nası/nasıl* bağlama edatı *açan* '-dığı zaman,-dığında' bağlama edatı ile aynı görevde kullanılmaktadır. Daha önce de belirttiğimiz gibi *açan* ile kurulan cümlelerin yapısı Rusçanın yapısına benzediği için, buradaki iki örnek için de aynı şeyi söyleyebiliriz.

Gagauz Türkçesinde yardımcı cümleler *açan* yerine *nerde/ nändä* ya da *nicä/ nasıl* bağlayıcıları ile bağlanabilmektedirler. Bu durumda, anlamları aynı, şekilleri farklı üç çeşit cümle karşımıza çıkmaktadır. Yani bir cümleyi üç ayrı bağlayıcıyla görebiliriz. Söz konusu örneklere Gagauz dilinde sık rastlanmaktadır. Bu tür örneklerde yardımcı cümle ana cümlenin önünde yer almaktadır. Konuşma dilinde bu üç çeşit cümleden kulağa daha yatkın olanı tercih edilmektedir (Gaydarji 1981: 61).

Oradan, **açan** yetişersin köşeye, çekeder bulgar maalesi.

Oradan, **nerde/nändä** yetişersin köşeye, çekeder bulgar maalesi.

Oradan, **nicä/nasıl** yetişersin köşeye, çekeder bulgar maalesi.

TT. Köşeye vardığında, oradan Bulgar mahallesi başlıyor.

Gagauz Türkçesinde *açan* ile bağlanan yardımcı cümlelerin, ana cümlenin öznesini, nesnesini, dolaylı tümlecini ve zarf tümlecini veya yüklemine açıkladığı durumlar görülmektedir. Mesela, aşağıda verilen örneklerde *nicä (nasıl)* bağlama edatı birinci cümlede nesneyi, ikinci cümlede ise yüklemi açıklamaktadır. Bu tür yapılar da yine Rusçanın yapısına benzemektedir.

*Yorgun avcı düşünürdü sade **ona, nasıl** evä yetişsin.* Rus. Ustaliy ohotnik dumal liş o tom, kak bı emu dobratsya do doma. TT. Yorgun avcı sadece nasıl eve ulaşacağını düşünürdü.

*Atlının kırmızı gömlä **saurulup-titirärdi, nicä (nasıl)** al bayrak lüzgärda.* (Y, 15), Rus. Krasnaya rubaha vsadnika trepetala, kak aloye znamyä na vetru. TT. Atlının kırmızı gömleği rüzgarda al bayrak gibi savrulup dalgalanırdı.

Tarihin en eski dönemlerinden bu yana insan dilleri birbirleriyle iletişim ve etkileşim içindedir. Diller arasındaki temaslar tek ya da çift yönlü olabilir. Bu nedenle, söz varlığı bir yana, gramerce dahi bütünüyle saf bir dil yoktur. Buna en iyi örnek olarak bugünkü Gagauzların dilini gösterebiliriz. Gagauzların Bulgarca, Moldovanca ve Rusça konuşanlarla uzun süre temasta bulunmalarından dolayı, bu dillerinin Gagauzcaya etkisi, kelime kopyalarıyla sınırlı kalmamış, cümle yapısını değiştirecek boyutlara ulaşmıştır.

Bilindiği üzere, UNESCO, 21. yüzyılda birçok dilin kaybolacağını öngörerek Gagauz dilini de ölmekte olan diller listesine almıştır. Sadece UNESCO değil, bazı Avrupalı dilbilimciler de Gagauzcayı yakın gelecekte yok olacak diller arasında saymaktadırlar.

Kaynaklar

- Baboglu, N. İ., Baboglu İ. İ. (1992). *Gagouz Literaturası VIII-IX klaslar için*. Kişinev: Lumina Yay.
- Baboglu, N. İ. (1974). *Legendanın İzi*. Komrat.
- Baskakov, N. A. (1965). *Struktura Prostogo Predlojeniya v Tyurkskih Yazıkah*. Frunze: Trudi İnstituta Yazıka i Literaturı AN Kirgizskoy SSR.
- Chirli, N. (2009a). Gagavuz Türkçesinde Yeterlik Yapıları Üzerine. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, Güz/ 2005*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. S. 19, s. 55-61.
- Chirli, N. (2009b). Gagavuz Türkçesinde açan Edatı ile Kurulmuş Cümleler. *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*. Konya. S. 21, s. 233–248.
- Dmitriyev, N. K. (1962). *Gagauzskiye Etüdi*. Stroy tyurkskih yazıkov. Moskva.
- Gaydarji, G. A. (1981). *Gagauzskiy Sintaksis: Pridatoçniye Predlojeniya Soyuznogo Podçineniya*. Kişinev: Ştiintsa Yay.
- Gaydarji, G. A.; Koltsa, E. K.; Pokrovskaya L. A.; Tukan V. P. (1991). *Gagavuz Türkçesinin Sözlüğü* (Aktaranlar İ. Kaynak; M. Doğru). Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.
- Gencan, T. N. (1975). *Dilbilgisi*. Ankara.
- Güngör, H.; Argunşah M. (2002). *Gagauz Türkleri. Tarih-Dil-Folklor ve Halk Edebiyatı*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.
- Kalyakina-Kaledina, T. G. (1955). *Poryadok slov v prostom predlojenii gagauzskogo yazıka: avtoreferat dis. na soiskaniye uçennoy stepeni kandidata filol. Nauk*.
- Kasatkin, L. L. vd. (2005). *Russkiy Yazık, 3-e İzdaniye* (Rus Dili). Moskova: Akademia Yay.
- Kirli, N. [=Chirli, N.] (2001). *N. Baboglu'nun 'Legendanın İzi' adlı Eserinde Birleşik Cümleler*. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Adana: (yayımlanmamış Yüksek Lisans tezi).
- Kowalski, T. (1949). Kuzey-Doğu Bulgaristan Türkleri ve Türk Dili (Çev. Ö. F. Akün). *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* (30 Kasım 1948). İstanbul. C. III, S. 3-4, s. 478-500.
- Menz, A. (1999). *Gagausische Syntax: Eine Studie zum Kontaktinduzierten Sprachwandel*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- Menz, A. (2000). Analytic modal constructions in Gagauz. *Studien on Turkish and Turkic Languages*. Wiesbaden: Harrassowitz. s. 151-158.
- Menz, A. (2001). Gagauz righth-branching propositions introduced by the element *ani*. *Turkic Languages* 5. s. 234-244
- Menz, A. (2003). Slav Dillerinin Gagauzcaya Etkisi. *Bilig*. S. 24, s. 23-44.
- Özakdağ, N. [=Chirli, N.] (2013). Gagavuz Türkçesinde Şartlı Birleşik Cümlelerde Rusçanın Etkisi Üzerine. *Harid Fedai Armağanı*. Rize: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Yayınları. s. 67-82.
- Özkan, F.; Musa, B. (2004). Yabancı Dillerin Türkçenin Söz Dizimi Üzerindeki Etkisi. *Bilig*. S. 30, s. 95-137

Özkan, N. (1996). *Gagavuz Türkçesi Grameri, Giriş-Ses Bilgisi-Cümle-Sözlük-Metin Örnekleri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Özkan, N. (2007). *Gagavuz Destanları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Pokrovskaya, L. A. (1977). *Sintaksis Gagauzskogo Yazıka V Sravnitel'nom Osveşşenii* (Karşılaştırmalı Olarak Gagauzca'nın Söz dizimi). Moskova.

Pokrovskaya, L. A. (1978). *Printsiپی İssledovaniya Sintaksişeskih İzmeneniy v Tyurkskih Yazıkah (v plane yazıkovih kontaktov), (Türk Dillerinin Söz dizimindeki Değişikliklerin İncelenme İlkeleri (diller arası temaslar açısından))*. Moskova.

Pokrovskaya, L. A. (1990). *Grammatika Gagauzskogo Yazıka*. Kişinev: Lumina.

Pokrovskaya, L. A. (1997). *Sovremenniy Gagauzskiy Yazık: (Kurs Lektsiy)*. Komrat: Tipar.

Tanasoglu, D. (1997). *Ana Dili IV-cü klass için*. Chişinau: Ştiinta.

Zajaczkowski, W. (1966). *Yezyk i folklor gagauzow z Bulgarii*. Krakow.

Kısaltmalar

ACA	Alçak Saçak Altında
BBE	Buruk Beyin Eceli
BD	Bucak Dan Yerleri
CY	Canavar Yortuları
GD	Gagauz Destanları
GL	Gagauz Literatürası
GS	Gagauz Sintaksı
GT	Gagauz Türkleri
Lİ	Legendanın İzi
Mold.	Moldovanca
P	Proza
PA	Puşkin'in Acı
Rus.	Rusça
ŞK	Şatradan Kolhoza
TT	Türkiye Türkçesi
UK	Uzun Kervan

Yayıma Hazırlayan: Edanur Sağlam